Naxxarin f'San Ġiljan
Dun Anton Debono (1.vii.1910 – 8.viii.1959)

Dun Anton Debono
Il-qassis li ma kienx jaf jistrieħ
It-Tielet Parti

Kappillan ta' San Ġiljan – L-Ewwel Ħames Snin (1943-7)

Manoel Pirotta
manoel.pirotta@um.edu.mt

Astratt: Dal-artiklu jkompli ma' dak tal-2019, fejn qed nittrattaw l-ewwel ħames snin ta' Dun Anton Debono bħala Kappillan ta' San Ġiljan bejn l-1943 u l-1947, u li deher fil-ktieb tal-festa u storja Furjaniża, pp.116-7. Kif se naraw, dawn kienu ddominati minn ħidma pastorali sfiqa bit-twaqqif ta' diversi għaqdiet reliġjużi fosthom, iż-żewġ friegħi tal-Leġjun ta' Marija; ingħata bidu għat-tagħlim tad-duttrina; infetaħ l-uffiċċju parrokkjali 24 siegħa kuljum; żdiedu l-ħinijiet għall-qrar u t-tqarbin; inħoloq spazju rikreattiv għad-divertiment onest tal-parruċċani permezz tal-*Melita Open Air Theatre*. Matul dal-ewwel ħames snin, Dun Anton ġab ukoll lil Dun Franġisk Zammit mill-Furjana biex jgħinu bħala viċi f'dil-ħidma kollha li tant kienet meħtieġa f'das-subborg marittmu li safa mħarbat minħabba l-Gwerra. Matulhom saret ukoll manutenzjoni ġenerali fuq il-knisja parrokkjali 'Ta' Lapsi' u żdiedu xi opri ġodda.

Kliem muftieħ: San Ġiljan, Parroċċa San Ġiljan, Dun Amabbli Bonanno, Dun Anton Debono, Dun Anton Xiberras, Dun Franġisk Zammit, Dun Mikiel Camilleri, Kan. Dun Karm Calleja, Kan. Dun Franco Calleja Gera, Knisja ta' 'Lapsi' (San Ġiljan), Melita Open Air Theatre, Leġjun ta' Marija, University of Malta 'Ġ.F. Abela' Junior College, Għaqda Każini tal-Banda, Soċjetà Filarmonika 'Vilhena' (Il-Furjana)

F'dawk li huma għaqdiet reliġjużi, skont Dun Anton Xiberras [DAX] (1922-2006) 'kienu għadhom xi ħaġa li ma ħolmu biha qatt.' Il-qagħda pastorali fost il-parruċċani Ġiljaniżi tant kienet tinsab fi kriżi, minn kif sabha Dun Anton Debono mal-miġja tiegħu hemmhekk, li l-qassis-poeta Naxxari saħansitra jasal biex iqabbel lil dal-pajjiż ma' xi 'art tal-Missjoni'. Il-kappillan il-ġdid ta' 33 sena ħa mill-ewwel dil-problema taħt idejh u ried jittakiljaha mill-aktar fis possibli.

Skont il-Kanonku Dun Karm Calleja, l-ewwel ħidma pastorali ta' Dun Anton Debono bħala kappillan kien li jagħmel il-funzjonijiet tal-Ġimgħa l-Kbira, u li joħroġ idur mar-raħal kollu biex ibierek il-familji wara l-Għid, li nofshom ġew fost il-Ġiljaniżi bħala refuġjati; xi ħaġa li swietlu mhux ftit biex isir jafhom ħafn'aktar mill-qrib. Infatti, mal-ħatra tiegħu, il-kappillan kera dar biex jgħix fiha flimkien ma' missieru Ġużeppi, għax lil ommu Marjanna kien tilifha fi tfulitu. Parti minn din l-stess dar kien jużaha wkoll bħala uffiċċju parrokjali biex minnu beda jaqdi lill-parruċċani, u minn fejn beda jirreġistra l-magħmudijiet, il-preċetti u l-griżmi, it-tiġijiet, l-imwiet u l-i*status animarum* - bħal ktieb tal-familja parrokkjali. Kien f'dil-istess dar ukoll li missieru miet fl-1948. U peress li d-dar tiegħu kienet bieb u għatba mal-knisja parrokkjali l-qadima, kien ilaħħaq ukoll mal-funzjonijiet kollha. Tant hu hekk, li fil-Ħdud kien iqaddes tal-ewwel fil-5:15am, u flgħaxija jagħmel il-katekiżmu ta' wara l-għasar, u qabel r-

rużarju, u mbagħad il-barka; il-quddies ta' flgħaxija beda jsir biss wara l-Konċilju. Dal-uffiċċju parrokkjali kien ta' siwi kbir għalih u għall-parruċċani, tant li skont DAX: 'In-nies kienet issibu dejjem hemm biex jaqdiha, iwissiha, jgħinha, ifarraġha.' Mhux hekk biss, iżda 'kemm dam f'San Ġiljan, u qalu qabel ma telaq, qatt ma ċċaqlaq jekk mhux għal bżonn kbir.' L-istess awtur iżid jgħidilna, li 'lanqas passiġġata ma kien joħroġ jagħmel. Rari biex ġie xalata mat-tfal. Tih l-uffiċċju u hemm kollox.'

Fil-bidu tal-parrokat tiegħu, Dun Anton Debono tista' tgħid li kien jagħmel kollox waħdu, għax kif rajna, tneħħi liż-żewġ qassisin xwejħin li semmejna, li bażikament ħlief quddiesa tal-ħin u qrar ma kinux jagħmlu, is-subborg kien bla saċerdoti. Il-bqija tal-kleru ta' żmienu, jekk kont tista' ssejjaħlu hekk, kien jikkonsisti fi: (a) il-Kanonku Franco Calleja Gera, qassis Furjaniż mill-parroċċa ta' San Pawl, il-Belt, u li kien refuġjat San Ġiljan. Għal xi żmien serva wkoll ta' amministratur tal-parroċċa fil-perjodu tas-*sede vacante* bejn il-kappillan Żebbuġi Bonanno, li miet f'Novembru tal-1942, u l-ħatra l-ġdida ta' Debono bħala l-ħames kappillan f'Marzu, jew April, tas-sena ta' wara. Huwa baqa' jżomm dil-kariga anki ftit xhur wara li Debono ħa l-pussess tiegħu bħala kappillan, u bil-kura pastorali titħalla wkoll f'idejh; (b) Dun Pawl Galea (1899-1970), imwieled in-Nadur, kappillan tas-Sorijiet tal-*Blue Sisters*[1] u tal-Klarissi[2], li kien ġie qabel il-gwerra mill-Missjoni f'Tunes, u li kien attiv ħafna fil-ħajja parrokkjali ta' pajjiżu; (ċ) Dun Mikiel Camilleri, kappillan tas-*Sacred Heart*, li ġa kien jaħdem ma' Bonanno sa mill-1932, jekk mhux ukoll, qabel; u (d) Dun Franġisk Catania, li kien imur biss fix-xhur sħan sajfin u jqaddes fil-knisja tal-Kunċizzjoni[3].

Il-vara ta' San Ġiljan, xogħol l-istatwarju Karlu Darmanin, kif dehret fuq poster li kien ħareġ fl-1991 fl-okkażjoni tal-100 sena parroċċa

Mill-bqija f'dal-perjodu ta' bejn l-1943 u l-1945 qajla nsibu xi tagħrifiet fuq ħidmet Dun Anton Debono, u għaldaqstant, il-ftit li hemm jista' jagħtihomlna biss DAX fid-Djarju tal-Gwerra. Ngħidu aħna, fil-ħames ktieb niżżel li lejlet is-*Sette Giugno* tal-1943, li dakinhar inzerta t-Tnejn, kien 'għereq tifel San Ġiljan; miet wara ftit, assitit mill-kappillan D. Anton Debono.' Fis-sitt ktieb, il-Ġimgħa, 29 t'Ottubru, insibu li l-awtur kien mar il-Ħamrun biex jiġbor in-nuċċali tal-vista, u wara rħielha għal San Ġiljan, fejn qagħad jiekol għand il-kappillan Dun Anton Debono, li min-naħa tiegħu silfu xi kotba tat-Teoloġija.

Fit-tmien ktieb imbagħad, l-awtur niżżel li fit-Tlieta, 8 t'Awwissu, telaq min-Naxxar fit-8:30a.m., u kwarta wara minn B'Kara għal San Ġiljan, fejn għadda s'għand il-Kappillan Dun Ant. Debono, imbagħad għamel żjara qasira s'għand il-Markiża Scicluna, u wara ltaqa' b'kumbinazzjoni ma' Irish u għamlu siegħa sħiħa jitkellmu fuq il-lettaratura; liema laqgħa ġebbdet sa nofsinhar, meta mbagħad irħielha lura lejn l-Imsida, u minn

[1] Hekk huma magħrufin l-aktar das-sorijiet tal-blu għax iġibu l-istar ikħal taħt il-mant iswed. Għall-ewwel li ġew joqogħdu dan-naħiet, kienu biss erba' sorijiet Irlandiżi, u kellhom dar fi Triq il-Katidral, f'Tas-Sliema. Aktar tard marru *f'Casa Leono XIII* maġenb l-Isptar ta' Zammit Clapp, fuq art mgħotija minn Mons. Dun Manwel Debono Cassia. Il-Gvernatur Sir Arthur J. Lyon Fremantle kien ta elf lira għal dal-proġett. Xogħolhom kien li jilħqu mal-isptar u jmorru jieqfu mal-morda fi djarhom.

[2] Għall-ewwel li ġew is-sorijiet ta' *Poveri Clarissi Colletini* minn Ħaż-Żabbar fl-1920 kienu fetħu kappella f'kamra ta' dar-monasteru fin-numru 20, Triq il-Karmnu, San Ġiljan, u li fiha kienet issir quddiesa kuljum mill-Kan. Manwel De Gabriele. 15-il sena wara marru joqogħdu f'kunvent ġdid mibni apposta għalihom fuq pjanta tal-Perit Emm. Borg. Il-kappella hi sempliċi u sabiħa u ddedikata lill-Bambin Ġesù Sultan. Is-sorijiet jgħixu fuq il-karità, b'uħud minnhom qatt ma joħorġu mill-kunvent.

[3] Dil-knisja ilha mwaqqfa minn żmien il-Kavallieri. Kien proprju l-Prijur ta' Lombardija, Fra Pawl Rafel Spinola li xtaq jibni knisja żgħira qrib il-palazz tiegħu għall-użu privat tiegħu u tal-bdiewa u s-sajjieda li kienu joqogħdu fil-qrib. L-ewwel ġebla tqiegħdet fis-16 ta' Ġunju 1687, u tbierket u nfetħet għall-quddies daqs sena u ftit fuqhom wara, u ssemmiet għall-Immakulata Kunċizzjoni ta' Omm Alla. Fl-1914 tkabbret u saritilha faċċata ġdida minn Fra Angelo Portelli, Isqof Titulari ta' Selinote. Jingħad li l-patrijott Malti, Dun Gejtan Mannarino miet f'xi kmajra maġenb is-sagristija, u l-katavru tiegħu kellu jinħareġ minn ġot-tieqa għax ma setax jgħaddi mill-garigor dejjaq.

hemm għan-Naxxar. U bħallikieku dan ma kienx biżżejjed, flgħaxija għamel għawma l-Magħtab. Issa hawn wieħed irid jifhem li kull fejn kien imur, DAX aktarx li kien juża r-rota tiegħu jew sempliċiment bil-mixi, imma forsi kultant ukoll, bit-trasport pubbliku.

Intant, il-Ħadd flgħaxija, 27 tal-istess xahar, l-awtur mar San Ġiljan biex jakkumpanja fil-purċissjoni. Minn Birkirkara s'hemmhekk ħadha bil-mixi. Wara mbagħad, mar qatta' siegħa żmien fejn ċertu Toni Boxall[4] il-*Blue Sisters*, u twassal lura n-Naxxar fil-10:00p.m. bit-trakk tal-pulizija. Hawn wieħed irid jifhem ukoll, li fl-eqqel tal-Gwerra l-purċissjoni sajfija ta' San Ġiljan kienet toħroġ fil-ħamsa ta' flgħaxija u tidħol qabel inżul ix-xemx minħabba l-*black out*. Ma tmiem il-Gwerra mbagħad, il-permess tal-purċissjonijiet twal sa siegħa lejl, jiġifieri sad-9:00p.m.

Dun Franġisk Zammit, Furjaniż, bħala viċi parroku: Iżda anki hawnhekk, il-kappillan Debono ma qatax qalbu u ra kif għamel u kiseb wkoll is-servizz ta' Dun Franġisk Zammit (9.xii.1909-1.iii.1983), imwieled il-Furjana minn Carmelo Zammit u Francesca Saveria Debattista. Zammit laħaq viċi kappillan għall-ħabta tal-1945, u kemm dam jgħix f'San Ġiljan, kien joqgħod f'Telgħet Birkirkara (*B'Kara Hill*). Ta' 17-il sena huwa ngħaqad mal-Ordni tal-Kapuċċini fil-kunvent tal-Furjana sa ma pprofessa fl-1930, u ordna saċerdot fid-19 ta' Marzu 1935, fejn imbagħad ingħatalu l-isem ta' Patri Dward. Bejn l-1937 u l-1944 insibuh fil-Missjoni Kapuċċina ta' Jhansi, fl-Indja[5] iżda kellu jerġa' jiġi lura minħabba saħħtu, u kellu jħalli wkoll l-patrijiet kapuċċini u jidħol mal-Kleru Djoċesan.[6]

Santa tal-Leġjun ta' Marija, assoċjazzjoni internazzjonali mwaqqfa minn Frank Duff

L-istess awtur jkompli jgħidilna li bħala viċi parroku, ix-xogħol pastorali ta' Dun Franġisk kien jikkonsisti f'li jieħu ħsieb iqarar, iqaddes tas-7:30a.m., iqarben lill-morda u jassistihom, kif ukoll l-Vjatku, u eventwalment il-funerali. Kont issibu dejjem preżenti bħala ċeremonier għall-quddies kantat li kien isir kważi kuljum, għall-għosrien tal-Ħdud u festi, u għall-purċissjonijiet kollha, speċjalment dawk organizzati mill-Fratellanzi. Ħafna Ġiljaniżi ta' dari laħquh fil-funzjonijiet ta' qabel il-Konċilju fiż-żewġ knejjes, dik il-qadima 'Ta' Lapsi', u l-oħra l-ġdida meta nfetħet fl-1968. B'kollox, huwa serva bħala viċi taħt ħames kappillani, ibda minn Debono, u mbagħad Grech, Calleja, Galea u Agius. Miet f'San Ġiljan fl-ewwel ta' Marzu 1983 wara li kien ilu jservi fil-parroċċa għal tmienja u tletin sena sħaħ.

Twaqqif tal-Friegħi tal-Leġjun ta' Marija: Lil Dun Franġisk insibuh ukoll direttur spiritwali tal-ewwel *Praesidium* tal-Irġiel tal-

[4] Mid-Djarju tal-Gwerra nsiru nafu li flgħaxijiet is-seminarista Toni Xiberras kien jgħallem id-Duttrina lit-tfal fl-Oratorju l-qadim, u kien hemmhekk li ltaqa' ma' dat-tfajjel refuġjat li jiddiskrevih bħala gustuż (Is-Sitt Ktieb, It-Tlieta, 30 ta' Novembru 1943). Fl-istess ktieb insibu li flgħaxija tat-Tnejn, 6 ta' Diċembru tal-istess sena wkoll, għallem id-duttrina, u did-darba kellu ħafna aktar xi jgħid fuq dat-tfajjel: 'Fost it-tfal, ċertu Toninu Boxall laqatni wisq. It-talb u t-tagħlim jafu kollu, u tifel tajjeb ħafna. Kellimtu wara l-barka u qalli li qed jgħix hawnhekk man-nanna u oħtu żgħira. Ommu taħdem it-Tarzna u tpoġġi Raħal Ġdid, ma' ħutu ikbar minnu, wieħed tal-Air Force; missieru Ingliż, miet xi 9 xhur ilu bl-ismoke screen ġot-Tarzna.'
[5] Skont il-Kan. Dun Karm Calleja, Dun Franġisk għamel id-doppju snin bħala missjunarju. (San Ġiljan - 100 Sena Parroċċa, p.216). DAX ukoll, f'kitba oħra tiegħu dwar 'Qassisin oħra li llum m'għandhomx magħna', li dehret fil-ktieb 'Dun Anton – Kitbietu Miġbura (Vol. 2, p.184), jgħid li Dun Franġisk 'qatta' 11-il sena bħala missjunarju Kapuċċin fl-Indja'.
[6] Tagħrif meħud mill-Personalia Ġiljaniża I: Dun Anton – Kitbietu Miġbura, Vol. 2, p.419.

leġjun ta' Marija[7], bl-isem ta' 'Torri ta' David', li twaqqfet fl-1946, dejjem fiż-żmien il-kappillan Debono, bil-għan li tqaddes lill-membri tagħha u mbagħad tqaddes lill-oħrajn. Bħala President kellha lis-Sur Frank Miggiani. Sena wara, jiġifieri fl-1947, sar l-ewwel *Praesidium* tax-Xebbiet, bl-isem ta' 'Sultana tal-Qaddisin kollha', bis-sinjurina Mary Abela bħala President u l-Kan. Arċ. Frank Vella Gera bħala Direttur Spiritwali.

L-ewwel prijorità: Ħidma Sfiqa Pastorali: Dawn kienu biss tnejn mill-ħafna għaqdiet reliġjużi li twaqqfu bit-tħabrik ta' dal-kappillan il-ġdid. U peress li l-parroċċa kienet tħarbtet mhux ħażin fil-Gwerra, huwa introduċa numru ġmielu ta' miżuri t'emerġenza bil-għan li jiġbor lura l-merħla l-mitlufa, li bħal donnha kienet sfat mingħajr ir-ragħaj pastorali tagħha. Fl-artiklu tiegħu li semmejna, il-Kan. Dun Karm Calleja jelenka lista dettaljata ta' dal-miżuri mittieħda:

Żieda fil-quddies tal-ħin fil-ħdud u l-festi, u waħda oħra kuljum
Żieda fil-qrar, inkluż is-Sibtijiet filgħaxija, għal aktar kumdità
Titjib fl-organizzazzjoni tal-*Ora Santa* tal-Ħamisijiet filgħaxija
Titjib fl-organizzazzjoni tar-rużarju u benedizzjoni ta' filgħaxija
Titjib fl-organizzazzjoni tal-festi ewlenin ta' matul is-sena[8]
Ingħata bidu għad-duttrina għat-tfal tal-Preċett u l-Griżma[9]
Twaqqif tal-Għaqda tal-Abbatini[10]

Il-*Melita Open Air Theatre*: Ma' dil-lista nistgħu nżidu wkoll il-ftuħ ta' dat-teatru bl-iskop li joffri rikreazzjoni onesta lill-parruċċani permezz tal-wiri tal-films (fi żmien wara meta l-istess teatru serva għall-istess sfog għall-ġuvintur u l-irġiel tal-A.K.) u teatrin għall-familja kollha. Dun Anton Debono kien akkwista dal-post għal xi żmien b'xejn mingħand ċertu Karm Pace Bonello xi sena wara li kien ilu kappillan. Ġiet iffurmata għaqda tat-teatrin magħmula minn seminaristi, fosthom Karm Calleja, u xi żgħażagħ tamparhom, kif ukoll xi rġiel. U f'qasir żmien, dal-abbatini tal-parroċċa bdew itellgħu kull xorta ta' rappreżentazzjonijiet fuq il-mudell ta' kif kienu jinħadmu s-Salesjani. Is-serati kienu jinżammu f'dat-teatru mikxuf fix-xhur sħan tas-sajf meta l-ħbit mill-ajru kien jippermetti. Għal Dun Anton Xiberras, dat-teatru kien 'sar il-ġabra tal-Parroċċa wara l-Knisja.'

Xi opri li saru fi żmien il-parrokat ta' Debono: F'dawk li huma opri, peress li l-kappillan ta' qablu, Dun Amabbli Bonanno (22.xii.1874-14.xi.1942), kien żejjen ħafna l-knisja tul il-parrokkat tiegħu ta''l fuq minn tletin sena, Dun Anton Debono żied ftit oħrajn fuq dak li sab. Iżda kif ser naraw fl-artiklu tas-sena d-dieħla, il-konsagrazzjoni tal-parroċċa lill-Qalb ta' Ġesù u Marija, u magħha l-istatwa kbira tal-irħam li ġiet imwaqqfa f'nofs misraħ Spinola, kienet forsi l-akbar opra li twettqet fi żmienu:

---

[7] Dil-għaqda tagħmel żjajjar fid-djar u żżomm kuntatti personali, tikkonsagra l-familji lill-Qalb Imqaddsa ta' Ġesù u ta' Marija, u ddawwar l-istatwa tal-Madonna minn familja għal oħra. Barra minn hekk, tara wkoll li l-membri tagħha jżuru l-morda u jgħallmu l-katekiżmu.
Il-Leġjun ta' Marija twaqqaf minn Frank Duff (1889-1980), Irlandiż lajk, fis-7 ta' Settembru 1921 lejlet il-festa tal-Bambina, f'Myra House, Dublin. Dal-Leġjun infirex f'ħafna pajjiżi madwar id-dinja, u jinsab tista' tgħid f'kull parroċċa fil-gżejjer Maltin. L-għaqda tinbena fuq il-mudell t'armata Rumana, fejn fuq nett għandek il-*Concillium Legionis* (il-Kunsill ċentrali ġewwa Dublin), taħtu r-*Reġija*, l-ogħla treġija tal-Leġjun f'Malta, u taħtha jerġa' mbagħad il-*Kurja*, li hu Kunsill fi grad ogħla mill-*Praesidium*, li jinsab taħt nett. Din tal-aħħar hi l-iċken taqsima, u kull waħda minnhom jingħatalha isem ta' xi titlu jew privileġġ ta' Marija.
[8] Dan seta' jseħħ ukoll bil-għajnuna tal-fratellanzi, fosthom dik tas-Sagrament, li f'San Ġiljan ġiet imwaqqfa fl-ewwel ta' Jannar 1905 mill-kappillan Bormliż, Dun Karm Bugelli (26.07.1866-22.05.1936). Taħt Dun Anton Debono, dil-fratellanza, li tagħha kien promotur mill-aqwa, reġgħet ħadet spinta kbira 'l quddiem bil-festi ta' Corpus, tal-Qalb ta' Ġesù, Vjatki Solenni, u aktar tard, bit-twaqqif tal-monument tal-Qalb ta' Ġesù. Fi żmienu, dal-festi bil-purċissjonijiet tagħhom kienu jsiru b'solennità kbira.
[9] Skont DAX, il-kappillan il-ġdid tħabat ħafna biex sab dar għalihom. Did-dar fin-naħa t'isfel ta' Triq Lapsi, qabel ma tidħol għall-pjazza tal-knisja parrokkjali l-ġdida, u li aktar tard bdiet tintuża wkoll mill-bniet tal-Azzjoni Kattolika, infetħet fil-bidu nett tal-parrokkat tiegħu, jiġifieri fl-1943.
[10] Din kienet magħmula minn studenti mħajra għas-saċerdozju, fosthom Karm Calleja, xi żgħażagħ tamparhom, u tfal abbatini. Kienet tgħin fil-funzjonijiet regolari u speċjali ta' matul is-sena.

Mil-lista tal-Kanonku Dun Karm Calleja[11]		
Par akkolti[12] tal-fidda[13]		Pissidi[14] kbir tal-fidda ndurat
Restawr u żebgħa tal-knisja[15]		Siġġijiet ġodda tas-sogħda[16]
Kanċell tal-kewba madwar il-presbiterju[17]		Pjaneta tal-lama, irrakkmata bid-deheb, u kalċi[18]
Statwa tal-Madonna ta' Fatima		Sett kapep u velumeral tal-brokkat

U biex nagħlaq, ippermettuli nislet biss żewġ tagħrifiet mill-għaxar ktieb tad-Djarju tal-Gwerra ta' DAX. L-ewwel waħda hi datata l-Ġimgħa, 23 ta' Novembru 1945, fejn jgħid li wara nofsinhar mar passiġġata San Ġiljan u ra l-Kappillan Dun Anton Debono. Jgħid ukoll li tal-familja tiegħu laqgħuh tabilħaqq. L-oħra hija datata l-Ġimgħa wkoll, 14 ta' Diċembru tal-istess sena, fejn l-awtur jgħid li ġera ġirja sa San Ġiljan, daħal ftit San Girgor, u wara mar s'għand il-poeta Dun Karm, li dakinhar irregalah bil-pinna tiegħu għax-Xirka (tal-Malti għat-Tfal). Wara mar jara lil ħabibu Toninu Boxall f'St. Patrick, u fl-aħħar nett spiċċa għand il-kappillan ta' San Ġiljan, fejn temm iż-żjara tiegħu u reġa' lura n-Naxxar. U l-aħħar kelma nħallieha wkoll f'idejn l-istess awtur: 'Dun Debono kien kappillan fi żmien ta' qabel il-Konċilju II u ż-żmien li fih San Ġiljan kien għadu tista' tgħid post ta' villeġġjatura'[19], għax warajh 'iż-żmenijiet tbiddlu bħal-lejl min-nhar'.[20]

---

[11] Meħuda mill-artiklu 'Il-Kappillani Dun Anton Debono u Dun Philip Grech' (San Ġiljan – 100 Sena Parroċċa).

[12] Akkolta/u: normalment tirreferi għal waħda mix-xemgħat li jġorru l-abbatini (tar-raba' ordni minuri) waqt xi ċerimonja. F'dal-każ qed jirreferi għall-gandlieri tal-fidda li fihom jiddaħħlu x-xemgħat.

[13] Das-sett sar fuq disinn t'Abram Gatt (1863-1944), pariġġ is-salib tal-kleru, u tħallsu mill-irkantatur Jos. Darmenia, li kellu l-ħanut fi Triq it-Torri, Tas-Sliema. Kien ħallas ukoll minn butu għal żewġ linef imdaqqsin biex jiddendlu quddiem il-presbiterju u jinxtegħlu biss għall-Milied u fil-festa ta' qaddis patrun.

[14] Kalċi kbir, f'dal-każ maħsul fil-fidda, u li normalment jinżamm fit-tabernaklu bl-ostji ikkonsagrati fih, lesti biex jitqassmu waqt it-tqarbin. Dari kienu jintużaw ħafna, kemm fid-djar, kif ukoll fil-knejjes.

[15] Dan sar peress li l-knisja kienet sfat xi ftit jew wisq abbandunata minħabba l-Gwerra.

[16] Jissejħu hekk għax il-wiċċ tagħhom kien ikun miksi proprju bis-sogħda, tip ta' xitla b'werqa ċatta u twila, li meta tkun niexfa tifforma ħabel irqiq tajjeb għall-insiġ. Il-qafas tas-siġġu kien ikun tal-injam ħafif, kemm iżomm bniedem bilqiegħda fuqu.

[17] Ħadmu l-iskultur Ġużeppi Manicolo, mastrudaxxa ta' ħila, li kien joqgħod fi Triq Lapsi stess, u ftit wara emigra lejn l-Awstralja. Dal-kanċell kien meħtieġ biex ix-xjuħ setgħu jitilgħu jitqarbnu għarkupptejhom madwar il-presbiterju.

[18] Dawn ġew imħollija minn Dun Vinċenz Pace.

[19] Dun Anton – Kitbietu Miġbura, Vol. 2, p.177.

[20] *Idem.*